

POJMOVÁ ANALÝZA JEDNOHO SPOLEČENSKOVĚDNÍHO TÉMATU V RVP

Dominik Dvořák

***Anotace:** Někteří čeští autoři vyslovují v poslední době obavy o obsahovou kvalitu kurikula. Analyzovali jsme proto pojmovou strukturu jednoho společenskovedního tématu (konkrétně pojetí mezinárodních vztahů v občanské výchově) v rámcových vzdělávacích programech pro základní vzdělávání a pro gymnázia. I když malý rozsah zkoumaných dat neumožňuje dalekosáhlé závěry, ukazuje se, že obsah skutečně může být slabinou některých částí kurikula.*

***Abstract:** The new national curriculum for Czech primary and lower secondary education is being introduced to schools in 2007. This study evaluates conception of subject matter in the domain of social studies in the new curriculum. Some problems are discussed on the example of the topic "international relations". There are signs of poor coverage of important concepts and of possible biases.*

V době kurikulární reformy české školy konstatují didaktici potenciální závažné problémy v obsahu kurikula i jeho reflexi. S. Štech (2005, s. 9) formuluje „hypotézu o všeobecné degradaci prestiže precizního a systematického pojmového zpracování obsahu“, resp. o celkovém snižování kvality výuky. Má jít o deficit v pojmovém porozumění podstatě oboru, „paradigmatickým pojmem“, a to jak na straně učitelů, tak žáků. Podobně T. Janík (2005, s. 226), mluví, pokud jde o **školu** (školní vzdělávání), o jejím „obsahovém vyprazdňování“, a pokud jde o výzkum školy (vzdělávání), o „obsahu jako chybějícím paradigmatu“.

Přínejmenším ve druhém bodu nejde jenom o český problém. Posner (1992, s. 87 an.) říká: „Ačkoli se to může zdát divné, skoro veškeré dosavadní úvahy psychologů o cílech učení se soustřeďovaly na typ cílů a jen malá část pozornosti byla zaměřena na obsah cílů, na látku, kterou učitelé vyučují.“ Zdá se, že pozornost věnovaná v posledních desetiletích skrytým či implicitním formám kurikula či působení školy vedla k tomu, že manifestní či explicitní obsahy školního vzdělávání se jeví méně významné či méně badatelsky atraktivní. Rovněž nenaplnění velkých očekávání, jež byla v šedesátých letech 20. století vkládána do reformy kurikula, možná vedlo k tomu, že poklesl zájem nejen o změny plánovaného kurikula, ale rovněž i o jeho výzkum. Zajímavý je i názor Slavíka a Janíka (2005, s. 324), že zatímco ohled na žáka se stal samozřejmostí, do určité míry ochabl důraz na odbornou správnost obsahu. Nakolik těmito problémy trpí i RVP ZV, resp. RVP G?

Tato studie představuje část výsledků výzkumné sondy zkoumající plánované kurikulum z hlediska akcentovaného Štechem, totiž nakolik má „dostatečnou hloubku vzhledem k oboru“, nakolik podporuje „systematické pojmové zpracování obsahu“. Jsme si vědomi, že kurikulární reforma klade důraz jinam, na nadoborové kompetence. Domníváme se však, že klíčovým kompetencím věnují dostatečnou

pozornost mnozí jiní autoři, a proto se zaměřujeme „jen“ na očekávané výstupy jednoho vzdělávacího oboru, resp. jen jednoho jeho tématu. Nezkoumáme v tuto chvíli také otázku, jak jsou z hlediska didaktiky operacionalizovány jednotlivé obsahy (neptáme se až na výjimky, na jaké úrovni Bloomovy taxonomie jsou cíle či výstupy spojené v kurikulu s příslušnými pojmy). Půjde nám jen o to, zda jsou v kurikulu zastoupeny relevantní pojmy.

Posner (1992) tematickou dimenzi analýzy kurikula dělí do dvou kroků:

1. **Tematické pojetí oboru pro sebe.** Protože se zabýváme převážně sociálními vědami, kde nacházíme obvykle uvnitř každé disciplíny mnohost paradigmat a soupeřících teorií, budeme se snažit především odpovědět na otázku, v jakém paradigmatu/teorii je učivo zakotveno.
2. **Pojetí oboru pro vyučování.** Zde se Posner opírá o dobře známé pojetí Shulmana, které se nám v různých souvislostech osvědčuje jako velmi užitečné a nosné, tedy po formách reprezentace myšlenek v učivu – po analogiích, ilustracích, příkladech, vysvětleních a ukázkách.

Rozsah článku nás nutí omezit se na první krok. Správný výběr ústředních pojmů může být považován za podmínku nutnou, nikoli však postačující pro didaktickou transformaci, o níž jde ve druhém kroku.

Příklad analýzy tematického celku „mezinárodní vztahy“

Pro pilotáž zamýšleného způsobu analýzy kurikula jsme si zvolili jediné téma – prezentaci aspektů mezinárodního řádu (mezinárodních vztahů). Toto téma má pro nás nejméně dvě výhody: 1. Z hlediska kurikula je poměrně úzké a okrajové. Lze tedy vedle sebe položit různá jeho pojetí (viz dále) a různá hlediska komparace, aniž by se materiál stal nepřehledně rozsáhlým. Abychom tuto výhodu uchovali, není sledována problematika interkulturních vztahů; mezinárodní právo, otázky postavení ČR ve světovém hospodářském systému apod. 2. Na rozdíl od jiných témat společenskovedního učiva nevzniká problém rozdílnosti národní reality. To usnadňuje komparovat různá národní kurikula. Zatímco např. vnitrostátní uspořádání různých zemí se liší a to nutně specificky zabarvuje politologická nebo právní témata, všichni žijeme v jednom světovém řádu.

Mezinárodní vztahy v RVP – popis

Problematika mezinárodních vztahů je zastoupena ve všech kurikulech základního vzdělání zpracovaných u nás po roce 1989. Jako samostatné téma se objevuje v nižší sekundární škole a pokračuje dále ve vyšší sekundární škole. Pokud jde o nové rámcové vzdělávací programy, ty předpokládají, že se na úrovni ISCED 3 v občanském a společenskovedním základu probírají stejná témata jako v ISCED

2 (přibývá pouze tematika *institucí, které občanovi mohou pomoci v zahraničí*), jak ukazuje srovnání jak očekávaných výstupů, tak vlastního učiva (tab. 1 a 2). Na gymnáziu přibývá na úrovni očekávaných výstupů jen zmíněná problematika konzulárních služeb (v učivu jí však nic neodpovídá). V tomto případě se nejedná o teoretické téma, které by prohlubovalo konceptuální porozumění mezinárodním vztahům, ale o otázku praktickou, která se – podle našeho soudu – týká běžného života občana a mohla by být součástí kurikula základní školy.

Ani v úrovni cílů nejsou kvalitativní rozdíly – např. „porovná klady a zápory některých projevů globalizace“ (RVP ZV – ISCED 2) a „posoudí projevy globalizace“ (RVP G – ISCED 3) jsou vlastně totožné cíle (tab. 1). Také cíle vztahující se k pojmu „globální problémy současnosti“ jsou stejné na obou úrovních. U mezinárodních organizací sice na gymnáziu přibývá cíl uvést „účel a náplň činnosti“; předpokládáme však, že se ani na základní škole nemají žáci učit příslušné organizace vyjmenovat bez znalosti účelu a náplně činnosti.

Mezinárodní vztahy v RVP – zvolené paradigma

Na základě zmapování partií RVP relevantních pro téma mezinárodních vztahů můžeme charakterizovat pojetí tohoto tématu v občanské výchově. Posnerovo „pojetí pro sebe“ odpovídá Štechově otázce, zda a jaké paradigmatické pojmy kurikulum obsahuje. Pro zodpovězení této otázky jsme zpracovali přehled témat oboru mezinárodní vztahy ve třech učebnicových publikacích: tematické encyklopedii Larousse (podobné encyklopedie obvykle představují pomyslný standard středoškolského učiva); české vysokoškolské učebnici P. Druláka (2003) a americké vysokoškolské učebnici J. T. Rourka a M. A. Boyera (1998). Výsledek naší komparace uvádí tab. 3.

Na základě této analýzy vyslovujeme hypotézu, že z hlediska vědního oboru mezinárodní vztahy je popis mezinárodního řádu v RVP (ZV i G, v oblasti Člověk a společnost) podán v *liberálně-idealistickém paradigmatu* kladoucím důraz na roli mezinárodních organizací jako garantů řádu. Pominuto je druhé (možná spíš první) velké paradigma – realistická tradice (reálpolitika), řešící zejména problémy síly jako faktoru mezinárodních vztahů, otázku rovnováhy mezi státy nebo hegemonie některého aktéra. Tabulka 3 ukazuje, že přinejmenším projektované kurikulum (jak pro úroveň ISCED 2, tak ISCED 3) neobsahuje řadu skutečně fundamentálních pojmů potřebných pro porozumění mezinárodním vztahům, jako jsou *svrchovanost* nebo *diplomacie*. Mohli bychom dále sledovat, zda chybějící témata nebudou vnesena při některé z didaktických transformací učiva (např. autory učebnic), rozsah tohoto článku to však neumožňuje. (Zajímavé je, že v osnovách předmětu Základy společenských věd pro gymnázia z roku 1999 nacházíme pojetí výrazně ucelenější a vyváženější.) Štechovo tvrzení o absenci proniknutí k podstatě věci, deficitu základních pojmů nutných pro komunikaci o tématu se v rámci našeho velmi omezeného výzkumného pole potvrzuje.

Lze spekulovat, že výběr pojmů byl proveden z hlediska lineární interpolace nedávného vývoje – předpokládá se trvání evropské integrace a mírová koexistence států spolupracujících v mezinárodních organizacích (narušovaná pouze lokálními

konflikty etnického původu). Volba jednoho paradigmatu může být v rovině RVP ZV přijatelná. Osnování učiva je vždy procesem výběru, redukce. Je však otázkou, zda je tato zužující volba záměrná a reflektovaná, nebo náhodná, a zda by alespoň na úrovni gymnázia neměla být překonána směrem k vyšší míře abstrakce či větší vyváženosti.

Mezipředmětové vazby

Problematika mezinárodních vztahů ovšem v RVP není pokryta jen stejnojmenným celkem, ale vyskytuje se i v dalších vyučovacích předmětech a v průřezových tématech. Jedná se především o geografické a historické učivo, jež pracuje s některými pojmy, které nám v „občanské výchově“ chybějí. Zeměpisné učivo obsahuje pojem *geopolitika*. (Jde o koncepci vztahů mezi státy opírající se o podobu mapy regionu nebo světa. Ve své podstatě pracuje s možnostmi „projekce síly“ v závislosti na dostupnosti prostoru. Jako taková je zakotvena v paradigmatu reálpolitiky.) Historici zase při koncipování učiva pracují s pojmem *velmoc*, jež implikuje, že v mezinárodních vztazích si nejsou všechny subjekty tak úplně rovné. Vhodným místem pro výklad realistického paradigmatu by bylo např. uspořádání Evropy po některém z velkých kongresů, zejména po vestfálském míru, kdy vlastně vzniká novodobá koncepce mezinárodních vztahů. Výkladová linie dějepisu by mohla pomoci např. vysvětlit místo Rady bezpečnosti OSN jako dědice tradice velmocenských konferencí. Po třicetileté válce však RVP ZV explicitně jako učivo vestfálský systém neuvádí.

Pojetí tématu tedy v jednotlivých oborových disciplínách nevychází ze stejného paradigmatu. To může poskytovat plastičtější obraz, na druhou stranu společenskovední reflexe by měla shrnout a navázat na zkušenosti o vývoji a současné podobě mezinárodních vztahů, jak ji žáci poznávají v dějepisu a zeměpisu. Stručně řečeno, dějiny mezinárodních vztahů jsou plné válek, ale válka jako problém mezinárodního řádu ve společenskovedním učivu RVP ZV není tematizována (na rozdíl např. od slovenských osnov).

Další směry výzkumu

Zatím jsme pozornost věnovali popisu učiva a jeho pojetí především v nových rámcových vzdělávacích programech. Lze však sledovat i historický vývoj daného tématu ve starších osnovách. Obecně platí, že zatímco Vzdělávací program Obecná škola ještě vymezoval jen **učivo** (za to dvakrát – z hlediska vědních oborů a podle ročníků), tak ve vzdělávacím programu Základní škola se pozornost začíná přesouvat k **výstupům** (budoucím oborovým kompetencím) a v RVP ZV jsou jako nejdůležitější vytčeny nadoborové klíčové **kompetence**. V souvislosti s tím se snižuje míra podrobnosti vymezení učiva. Závažnou otázkou pro náš další výzkum, skoro nejdůležitější, je, zda toto zestručňování učiva není provázeno oním obsahovým vyprazdňováním, jak o něm mluví Janík (2005).

Za zásadní považujeme zkoumat, co se s tématem dále děje při tvorbě jednotlivých školních vzdělávacích programů, tedy sledovat implementaci RVP. Jak je z díkce *Manuálu pro tvorbu RVP* zřejmé, autoři předpokládali, že školy budou ve svých vzdělávacích programech rozpracovávat oborové výstupy do dílčích (ročníkových) výstupů a budou konkretizovat učivo, jež pomáhá těmto výstupům dosahovat. Naše sonda na zatím velmi malém vzorku čtyř školních vzdělávacích programů naznačuje, že sledované školy jen rozvrhly doslovně převzaté výstupy do ročníků a učivo naopak dále zredukovaly.

Poměrně snadno lze sledovat, jak s požadavky RVP nakládají autoři učebnic. Analýza jednoho souboru učebnic občanské výchovy pro ISCED 2, který již reflektuje přinejmenším pracovní verze RVP, předběžně naznačuje následující obraz mezinárodních vztahů: Problémy napětí mezi velmocemi, zbrojení, zbraně hromadného ničení, které dominovaly ještě před 20 lety, nevystupují. Problémy současného globálního světa jsou převážně problémy environmentální. Konflikty jsou prezentovány hlavně jako konflikty etnické, které lze řešit výchovou zaměřenou proti předsudkům a xenofobii. Války jsou lokální jev.

Za nosnou považujeme konečně i srovnávací analýzu národních kurikulů různých zemí. Vede k odhalení dalších možností pojetí učiva, resp. činí nás citlivými k „nulovému“ kurikulu české školy. Oproti našemu RVP ZV například Národní kurikulum pro Anglii a Wales (NC) ve společenskovedním učivu klade důraz i na nevládní organizace. Mohli bychom zde vyslovit hypotézu o tom, že volba příkladů mezinárodních organizací v RVP ZV vede k implicitnímu pojetí, v němž je občan v globálním světě reprezentován svou vládou zastoupenou v OSN či svým poslancem v EU. V pojetí anglického NC má občan možnost sám ovlivňovat globální problémy nejen na lokální úrovni, ale také prostřednictvím aktivní osobní angažovanosti v nevládních organizacích – významných hráčích na poli mezinárodních vztahů. Skutečně, v RVP jsou ve vzdělávací oblasti „Člověk a společnost“ jako příklady významných organizací uvedeny vždy jen organizace vládní (OSN, EU). Chybějí – přinejmenším v kontextu mezinárodního řádu – nevládní organizace jako Mezinárodní červený kříž, Greenpeace, Amnesty International, Lékaři bez hranic a řada dalších. V obecné rovině jsou sice v našem kurikulu zmíněny neziskové organizace v průřezových tématech (v globální/evropské a environmentální výchově), ale ukazuje se, že tato roztržitost témat je pro uživatele kurikula nepřehledná a tyto vazby nejsou při implementaci učiva respektovány.

Závěr

V úvodu jsme citovali některé hypotézy o trendech v kurikulární oblasti, potenciálně ohrožujících kvalitu výuky. Pro potřeby dalšího výzkumu bude ještě třeba upřesnit pojetí pojmů, s nimiž tyto hypotézy pracují, i metody, jimiž mohou být ověřovány. Přesto se nám zdá, že zde vzniká určitý konsenzus o potřebě empirického výzkumu kurikula jak v jeho zjevné formě před implementací, tak v jeho dalších formách. Prezentovaný pokus o výzkum kurikula je zatím založen na velice omezeném datovém souboru jak pokud jde o rozsah zkoumaných pasáží národ-

ních dokumentů, tak z hlediska počtu zahrnutých školních vzdělávacích programů. Předběžné výsledky se však zdají potvrzovat riziko pojmové chudoby, nesystematičnosti nebo jednostrannosti českého kurikula, pokud jde o zkoumanou doménu učiva.

Literatura

- DRULÁK, P. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha : Portál, 2003.
- JANÍK, T. Zamýšlení nad obsahem školního vzdělávání. In MAŇÁK, J.; JANÍK, T. (ed.). *Orientace české základní školy*. Brno : MU, 2005, s. 218–233.
- POSNER, G. J. *Analyzing the Curriculum*. New York : McGraw-Hill, 1992.
- ROURKE, J. T.; BOYER, M. A. *World Politics. International Politics on the World Stage*. Dushkin/McGraw-Hill, 1998.
- SLAVÍK, J.; JANÍK, T. Významová struktura faktu v oborových didaktikách. *Pedagogika*, 2005, roč. 55, č. 4, s. 336–353.
- ŠTECH, S. Úvodem k vývoji oborových didaktik. In SLAVÍK, J. (ed.). *Obory ve škole. Metaanalýza empirických poznatků oborových didaktik*. Praha : PedF UK, 2005, s. 4–10.
- Tematická encyklopedie Larousse*. Svazek 6. Lidská společnost. Praha : Albatros, 2001.

Tato práce vznikla za podpory MŠMT ČR v rámci projektu „Centrum základního výzkumu školního vzdělávání“ s registračním číslem LC06046.

Přílohy

RVP ZV	RVP Gymnázium
EVROPSKÁ INTEGRACE	
	objasní důvody evropské integrace, posoudí její význam pro vývoj Evropy
	rozlišuje funkce orgánů EU a uvede příklady jejich činnosti
popíše vliv začlenění ČR do EU na každodenní život občanů	posoudí vliv začlenění státu do Evropské unie na každodenní život občanů,
uvede příklady práv občanů ČR v rámci EU i možných způsobů jejich uplatňování	uvede příklady, jak mohou fyzické a právnické osoby v rámci EU uplatňovat svá práva
MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE	
uvede některé významné mezinárodní organizace a společenství, k nimž má vztah ČR, posoudí jejich význam ve světovém dění a popíše výhody spolupráce mezi státy	uvede příklady činnosti některých významných mezinárodních organizací a vysvětlí, jaký vliv má jejich činnost na chod světového společenství, zhodnotí význam zapojení ČR
KONZULÁRNÍ PROBLEMATIKA	
	uvede příklady institucí, na něž se může obrátit v případě problémů při pobytu v zahraničí
GLOBALIZACE	
uvede příklady některých projevů globalizace, porovná jejich klady a zápory	posoudí projevy globalizace
uvede některé globální problémy současnosti, vyjádří na ně svůj osobní názor a popíše jejich hlavní příčiny i možné důsledky pro život lidstva	uvede příklady globálních problémů současnosti, analyzuje jejich příčiny a domýšlí jejich možné důsledky
objasní souvislosti globálních a lokálních problémů, uvede příklady možných projevů a způsobů řešení globálních problémů na lokální úrovni – v obci, regionu	
uvede příklady mezinárodního terorismu a zaujme vlastní postoj ke způsobům jeho potírání	(v průřezovém tématu)

Tab. 1: Očekávané výstupy oblasti Člověk a společnost k tématu mezinárodní vztahy

RVP ZV – druhý stupeň	RVP G (2006)
evropská integrace – podstata, význam, výhody; Evropská unie a ČR	evropská integrace – podstata a význam; Evropská unie – význam; proces integrace; orgány EU; jednotná evropská měna
mezinárodní spolupráce – ekonomická, politická a bezpečnostní spolupráce mezi státy, její výhody; významné mezinárodní organizace (RE, NATO, OSN aj.)	mezinárodní spolupráce – důvody, význam a výhody; významné mezinárodní organizace a společenství – RE, NATO, OSN, jejich účel a náplň činnosti
globalizace – projevy, klady a zápory; významné globální problémy, způsoby jejich řešení	proces globalizace – příčiny, projevy, důsledky; globální problémy

Tab. 2: Učivo oblasti Člověk a společnost k tématu mezinárodní vztahy

Larousse	Drulák	Rourke a Boyer	RVP ZV + G
	Vývoj systému MV a jeho reflexe Změny mezinárodního řádu	Vývoj systému MV v minulosti a budoucnosti.	(implicitně v historickém učivu)
	Hlavní teorie reálpolitika (bezpečnost, mocenská politika); liberálně-idealistický směr (věčný mír a spravedlivá spolupráce); další směry	Dva hlavní modely – reálpolitika a idealismus Úrovně analýzy	

<p>Suverenita států a nezávislost jednání v MV, konkurence, konflikty</p> <p>Zahraníční politika států: a) vnitřní vlivy b) zahraniční vlivy</p> <p>Vojenská a hospodářská moc</p>	<p>Povaha mezinárodního řádu</p> <p>(případová studie – studená válka)</p>	<p>Nacionalismus a národní stát. Státy jako nejdůležitější aktéři MV.</p> <p>Moc státu jako základna diplomacie</p>	<p>(implicitně v historickém učivu)</p>
<p>Faktory mezinárodního řádu: 1. diplomacie; 2. mezinárodní právo; 3. vzájemnost a snaha o koexistenci</p>		<p>Diplomacie</p> <p>Mezinárodní právo a morálka – alternativa mocenské politiky</p> <p>Bezpečnost národní a mezinárodní</p>	<p>(RVP G – jen konzulární problematika)</p>
		<p>Nadnárodní síly (kulturní, náboženské, komunikace). Udržitelný rozvoj.</p>	<p>Globalizace</p> <p>Globální problémy.</p>
<p>Mezinárodní organizace OSN</p> <p>Mírové operace</p>	<p>Evropská integrace</p>	<p>Mezinárodní organizace regionální: EU globální: OSN</p>	<p>Mezinárodní organizace.</p> <p>Evropská integrace.</p>

Tab. 3: Srovnání struktury učiva v RVP ZV se strukturou vědního oboru